

Миомир ДАШИЋ*

ПОСРЕДОВАЊЕ РУСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ У ПОЛИТИЧКИМ НЕСПОРАЗУМИМА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ 1903–1914.**

I

Балканско полуострво је у XX вијек ушло са геополитичком картом каква је пројектована и верификована на Берлинском конгресу 1878. године, с јединим изузетком што је у међувремену, као што је познато, Бугарска (1885. године) проширила своје границе обухвативши и територију Источне Румуније којој су европске силе у Берлину у цјелини биле одредиле аутономни статус под сизеренством султана Турског царства. Тако је разједињено Балканско полуострво и на освитку прошлога вијека, у политици великих сила, груписаних у два империјалистичка блока, и даље играло вишеструку улогу; на њега су оне, велесиле, гледале са особитом важношћу и као на војно, стратегијско, политичко и економско подручје. Код балканских народа, како оних који су живјели у слободним државама тако и оних на неослобођеном подручју, завршавао се, углавном, процес економског, друштвеног и националног формирања, али код појединих народа тај процес је тек настајао (у Македонији и Албанији). Балкански народи или поједини њихови дје-

* Академик Миомир Дашић, ЦАНУ

** Овим чланком Гласник ОДН Црногорске академије наука и умјетности обиљежава јубилеј – Триста година политичких, културних и вјерских веза и односа Црне Горе и Русије. Односи Руског царства и мале Црне Горе од 1711. године одвијали су се узлазном линијом обостраног пријатељства. Црногорска држава и у вријеме о којему се говори у овом чланку уживала је пуну подршку Руског царства.

лови на турском дијелу Полуострва налазили су се у тешком положају у сваком погледу, па ће се зато и у периоду од 1903. до Балканског рата 1912. године, јављати буне и устанци тих народа против османске владавине.

Сви ти догађаји нијесу могли да мимоиђу било посредно или, пак, непосредно стално ангажовање Црне Горе и Србије, јер иако су оне национално биле већ оформљене државе, још увијек су биле вишеструко обавезне да помажу ослободилачке тежње и акције својих сународника у циљу њиховог националног и социјалног ослобођења и уједињења са матичним националним државама – Црном Гором и Србијом. Наравно, ти догађаји су неминовно условљавали и ангажовање Русије.

Берлински уговор, за разлику од претходних споразума и договора које су правиле велике силе у рјешавању историјског комплекса *источног питања*, за дуже вријеме је утврдио један де факто и де јуре неизмијењен гранични оквир Црне Горе и Србије, али исто тако трајно је имао да ријешити и неизмијењен положај Старе Србије (Санџака, Косова и Метохије) и Македоније. Такав положај је, међутим, трајао цијелих 34 године. Одлуке у Берлину су оставиле ванредно крупне посљедице, прије свега на унутрашњи развој ових југословенских земаља. Знатан дио српског народа, а македонски народ је у цјелости, готово три и по деценије наставио да у границама Турске живи под тешким условима, да се бори за свој опстанак и своје национално и социјално ослобођење. Такву судбину су имали и Црногорци односно Срби који су остали у границама Османског царства. Одлуке великих сила у Берлину су, међутим, имале доста тешке посљедице и на развој Црне Горе и Србије, јер су значиле одлагање процеса њиховог националног ослобођења и територијалне интеграције у оквиру њихових историјских подручја и њихово сједињење са матичним државама – Црном Гором и Србијом. Зато овим нашим државама није остало другог избора него да и даље чине све, укључујући и борбене припреме за вођење ослободилачких ратова, ради сламања Турског царства и коначног разрјешења источног питања под девизом – *Балкан балканским народима*.

Отуда вријеме које испуњава оквир овог рада представља ону завршну али и најдраматичнију фазу у конституисању и Црне Горе и Србије као националних држава. То је вријеме када се продужава

несмањено ангажовање Русије у рјешавању политичких питања на Балканском полуострву и када она, истина, опрезно и селективно, помаже јужнословенским народима да се ослободе османског ига. Русија је ту помоћ пружала јужнословенским народима на разне начине, а посредно и непосредно највише црногорском и српском. Црна Гора и Србија су и у периоду од 1903. до 1914. године уживале моралну, политичку, дипломатску, па и материјалну помоћ Русије, што је храбрило и једну и другу земљу, као и читав поробљени хришћански јужнословенски свијет, да истраје у борби против османске власти на Балкану, а затим и против завојевачких планова Аустроугарске на Балкану.

Руска влада је подрушку Црној Гори и Србији пружала врло опрезно и селективно, јер Русија је на Берлинском конгресу јавно спознала сву сложеност рјешења источног питања, њена дипломатија је дошла до увјерења да сама не може да рјешава ниједан балкански политички проблем без извјесне сагласности осталих великих европских држава, прије свега Аустроугарске. Берлински уговор је и за Русију као и за све јужнословенске народе био неповољан, представљао је и за њу, Русију, пораз за зеленим столом. Иако су Црна Гора и Србија Берлинским уговором добиле међународно правно признање као независне државе, ни оне нијесу добиле територијално проширење на које су рачунале. Нарочито је Црна Гора била ускраћена већим територијалним добицима, које јој је стављала у изглед Русија, претходно издиктираним мировним условима Турском царству (у Санстефану у прољеће 1878), пораженом у руско-турском рату 1877–1878. године. Велике европске силе нијесу допустиле ни територијално проширење Русије које је она пројектовала. Тако су Русија, и њена штићеница Црна Гора, у ствари доживјеле, иако побједнице у рату, пораз за зеленим столом у Берлину. Истина, Русија, за разлику на примјер од Аустроугарске, није имала аспирација на непосредно територијално ширење на рачун Турског царства на Балкану. Своје претензије овдје она је настојала да оствари посредно, најприје преко остваривања свог утицаја и контроле над балканским хришћанским народима, а послеје стварања самосталних јужнословенских држава – Црне Горе и Србије – преко њих је помагала национално ослободилачке покрете оног дијела српског народа који је остао у границама Турске.

Русија је фаворизовала Црну Гору прије и после Берлинског конгреса јер се она у свему ослањала на њу. Због аустрофилске политике два посљедња владара из династије Обреновића, руска влада је наглашено давала преимућство и сву потпору црногорском владару – књазу Николи Петровићу Његошу. Фаворизовање мале Црне Горе од стране Русије, коју су Црногорци сматрали, и то с разлогом, због традиционално добрих и чврстих двовјековних веза и односа, својом заштитницом, називајући је „мајком православном” и стубом словенства, трајало је све до 1903. године. Истина, руски уплив у Црној Гори био је и после ове преломне године за Србију врло јак. С обзиром на промијењену спољнополитичку оријентацију Србије после мајског преврата 1903. године, у руским спољнополитичким плановима – Србија такође заузима истакнуто мјесто у јачању руског утицаја на Балкану и даљем разрјешавању историјског комплекса – *источног питања*.

II

У 1903. години десило се неколико догађаја који су били од историјског значаја не само за Црну Гору и Србију него и шире, за остале балканске народе. Те године збили су се и важни догађаји и на југословенским подручјима под Аустроугарском, заправо то је била преломна година за мање-више све југословенске народе. У тој години одиграли су се веома бурни и драматични догађаји који су отворили нове политичке и друштвене процесе у појединим јужнословенским земљама. Иако су догађаји и њихов расплет имали различит ток и посљедице на појединим југословенским подручјима, могуће их је, ипак, довести у одређени историјски склад, доказати да су потреси, збацивања с власти појединих носилаца одређене политике и револуционарна превирања били условљени претходним догађајима, друштвеним и националним кретањима, али и узајамним везама на јужнословенском простору.

Двадесет деветог маја (ст. кал.) 1903. године дошло је до династичког преврата у Србији. Официри завјереници убили су краља Александра Обреновића и краљицу Драгу, а Народна скупштина је за краља на српски престо прогласила Петра Карађорђевића, унука вође Првог српског устанка Карађорђа и зета црногорског књаза Николе Петровића – Његоша. Тај догађај је био историјска прекретница и у спољној и унутрашњој политици Србије.

Тим догађајем се завршио период врло успореног политичког, друштвеног, привредног и културног развоја Србије. Од оног времена буржоазија Србије је са много више полета и амбиција ушла у завршни процес обрачуна с Турским царством које је под својом влашћу још увијек држало језгро историјске средњовјековне државе Рашке (Санџак, Косово и Метохију). Од љета 1903. године србијанска буржоазија се са много више политичких и економских аспирација и амбиција упустила у трку са буржоазијама Бугарске и Грчке око остваривања престижа у Македонији, активно учествујући у закулисној, тајној али и јавној борби око својатања и македонског народа и његове територије. У спољној политици српска влада је у овом периоду слиједила Русију и њене савезнице Француску и Велику Британију, односно била је блиска савезу познатом под именом *Антанта*.

Националноослободилачки покрет македонског народа, стрпљиво припреман и изграђиван у оквиру Унутрашње македонске тајне револуционарне организације (ВМБО) посљедње деценије XIX стољећа и првих година XX вијека, наслоњен на ослободилачку традицију стварану кроз претходне буне и устанке, достигао је своју кулминациону тачку у свом развоју управо у љето 1903. године. Наиме, 2. августа избио је устанак македонског становништва против тешког режима феудалне турске владавине, у оквиру којег је македонски народ био и у националном и социјалном погледу у пониженом и веома биједном положају. Иако је Турска успјела да војнички сломи кичму македонском устаничком покрету и угуши Крушевску републику, од Илинденског устанка македонско питање постаје не само балканско него и европско политичко питање. Већ у октобру исте године долази до споразума између Русије и Аустроугарске у Мирџштегу, по коме су се ове силе обавезале на одржавање постојећег стања на Балкану, али под условом реформисања Турског царства, и споразумно вођене балканске политике.

Те исте године је морао да одступи, послије двадесетогодишње владавине, са банског престола Куен Хердериари носилац мађаронске политике у Хрватској, а смрт Бењамина Калаја означила је слом његове мађаронске политике у Босни и Херцеговини. Падом омрзнутог Хедериарија, који је морао да оде под притиском напредне хрватске омладине, којој се придружила и српска омладина у границама оновремене Хрватске, као и сељаштво и нешто ојачало рад-

ништво – друштвених структура незадовољних политиком Беча, а нарочито Пеште, прије свега због националног и социјалног угњетавања Хрвата и Срба – наступио је и у Хрватској нов период у коме ће се много више осјећати утицај омладине и грађанских снага југословенске оријентације. И у Босни и Херцеговини, Калајевом смрћу престала је омрзнута владавина и овог Мађара – против којег су све отвореније иступале напредне снаге, у првом реду босанско-херцеговачка омладина.

У Црној Гори под влашћу књаза Николе, аутократе, неограниченог господара у држави, 1903. године није било ексклузивних политичких догађаја. Међутим, догађаји који су се збили у осталим југословенским земљама, и који су отворили нову страницу у историји макар и благе демократизације грађанских друштава, немinovно су утицали и на подизање народног гласа за реформисање и црногорског, у суштини још увијек племенског, друштва и државе.

Оно што поједини савремени историчари губе из вида кад оцјењују положај Црне Горе (а то чини се важи и за Србију) послје 1878. године тиче се њеног – у извјесном смислу – губитка ранијег ослободилачког значаја међу Јужним Словенима. Црна Гора тај положај неће повратити све до успјешно поведеног и реализованог територијалног увећања у Балканском рату 1912. године. У овом рату она је успјела да добије нове границе и знатно прошири своју државну и националну територију. Тиме је црногорска династија, која је све до 1878. године сматрана фаворитом у реализацији планова „о уједињењу српског народа преко националне револуције у Турским покрајинама”, повратила свој углед у јужнословенском свијету, али без перспективе да ће у њему имати неку значајну улогу. Тај њен углед више није имао онај значај као до 1878. године. И Србија је у балканским ратовима показала велику снагу па ће она бити фаворит у руској спољној политици на Балкану, додуше врло кратко, до 1917. године.

Црна Гора се послје 1878. године трудила свим унутрашњим силама да модернизује државу и створи нове грађанске институције, али те реформе, у условима још увијек неразорене структуре племенског друштва, одвијале су се веома споро. Наиме, модернизовање државе, политичке и управне реформе, као сјенка, пратили су политичка кретања у Русији оног доба. Књаз Никола је у свему, прије свега у свом аутократском начину владања одраније опона-

шао руске императоре – Александра II, Александра III и Николаја II. Црногорски владар је и после 1903. године настављао да влада по узору руског самодржавља. Ипак, историјске промјене 1903. године у Србији и другим јужнословенским покрајинама како оним у оквиру Турског царства (Македонији и Старој Србији), тако и у Аустроугарској царевини (Хрватској и Босни и Херцеговини), покренуће јача политичка гигања и у Црној Гори. Резултат тих кретања принудиће књаза Николу на попуштање и „даривање” устава црногорском народу, крајем 1905. године. И те унутрашње реформе у Црној Гори одвијаће се донекле у сјенци Русије.

Русија, која се налазила у заоштреним односима са Јапаном на Далеком истоку, а од фебруара 1904. године наћи ће се са њим у рату, дипломатску активност на Балкану усмјерила је, углавном, на одржавање постојећег стања, али и на што чвршће везивање за свој брод Србије и Црне Горе. Руска влада је улагала напоре да зближи Црну Гору и Србију и да допринесе успостављању добрих односа између ових двију држава, који су док су се Обреновићи налазили на престолу Србије, из династичких и државних разлога, били поремећени и једно вријеме веома лоши.

III

Од августа 1903. године, књаза Николу је био обузео страх од заоштрених политичких прилика у европском дијелу Турског царства, а нарочито се плашио како ће се даље ситуација развијати на Балкану. Пошто је знао за споразум Русије и Аустроугарске у Мирцштегу, а било му је јасно да Русија, због затегнутих односа са Јапаном, неће бити у могућности да се активно ангажује у рјешавању балканских политичких питања, књаз Никола је страховао од нових немира у балканским областима Турске, јер би они Аустроугарској могли дати повод да, под изговором завођења мира и реда, ако не да их посједне, а оно да уведе контролу, прије свега у косовском вилајету. Ријечју био је забринут од још снажније аустроугарске пенетрације у Рашкој области (Санцаку), Косову и Метохији и Македонији ради добијања Солуна. Аустроугарска је појачавала гарнизоне и у Боки, довршавала утврђења на граници према Црној Гори, па га је и то забрињавало јер је све то наговјештавало и оно што ће улиједити десет година касније – ратни заплет који неће моћи да остане локалног домета.

Иницијатива за покретање преговора о савезу између Црне Горе и Србије 1903. године дошла је са црногорске стране. О томе је црногорски министар спољних послова војвода Гавро Вуковић размијенио мишљење са српским послаником у Цариграду генералом Савом Грујићем, када је у септембру 1903. године био у службеној посјети влади султана Абдул Хамида. Том приликом они су констатовали да је ситуација „погибељна”, како за српски народ у Турској „тако и за обје српске државе”, па су се сагласили да се што прије поведу преговори и утврди међусобни споразум о заједничким акцијама у циљу његовог ослобођења. Пошто, међутим, из Београда није долазио очекивани договор, то је крајем исте године књаз Никола поново покренуо иницијативу о преговорима. Министар спољних послова војвода Гавро Вуковић, по књажевом налогу, послао је писмо предсједнику српске владе, тада генералу Сави Грујићу, који је у међувремену био повучен са положаја посланика у Цариграду, подсјећајући га на њихов разговор вођен у пријестоници Турске. Књаз Никола је у поруци краљу Петру, изражавао жељу да односи Црне Горе и Србије у будуће иду „једним политичким колосјеком”, тражио је, другим ријечима, склапање братског савеза и заједничко вођење националне политике. Краљ Петар I и влада у Београду прихватили су предлог са Цетиња. Поведени су политички преговори. Измијењана су: писма, промеморији, пројекти и контрапројекти. Али до споразума о савезу још није долазило. Један од разлога је, опет, био однос према Русији, као и њен став током преговора.

Наиме, руском посланику на Цетињу, књаз Никола је саопштио циљ мисије изасланика српске владе који је дошао на Цетиње 30. 1. 1904. и донио нацрт пројекта о уговору. Књаз му је, између осталог, рекао: „Црна Гора и Србија су ријешиле да брижљиво избјегавају све што би сметало спровођењу реформи у Македонији, као и да у свему у том питању буду сагласне са политиком Русије, па и Аустроугарске. Лозинка обију држава биће: „Ништа не предузимати без сагласности Русије и у свему сљедовати њеним савјетима – упутствима”.

Што се тиче савеза са Бугарском, о коме је било иницијатива, неће га закључити ни Црна Гора ни Србија, био је став и цетињске и београдске владе. Књаз Никола се осим тога хвалио посланику Русије да је успио да склони српског краља Петра да прихвати његове савјете и да га убиједи да у свему слиједи политику Русије. То је

срећан резултат за руску политику на Балкану, рекао је књаз Никола на крају свог излагања, и ту заслугу приписивао је себи, што није било без основа – извјештавао је своју владу руски посланик. Овим саопштењем Русија је сазнала за ток преговора између Црне Горе и Србије, као и за њихов циљ, па је даље преко Цетиња пратила у основним линијама њихово одвијање. Књаз Никола је руског посланика стално обавјештавао о току преговора, а влада у Петрограду је, зависно од својих државних интереса, заузимала став према питањима која су у преговорима третирана.

Црногорски двор је чврсто остао при ставу да споразум са београдским владарем, иако је имао бити тајан, треба саопштити руском цару. Тако је књаз Никола, крајем марта 1904. године, обећао руском посланику да уговор неће ступити на снагу прије него што буде одобрен од руског цара и његове владе, којима ће бити достављен на увид чим буде склопљен. Али влада Србије није прихватила овакав став црногорског владара. Тако је то питање постало камен спотицања у преговорима о склапању савеза између Црне Горе и Србије.

Преговори између Цетиња и Београда су, међусобном размјеном пројеката, настављени у прољеће 1904. године. На пројект уговора који је влада Србије 27. априла послала на Цетиње, црногорска влада је 19. маја одговорила контрапројектом. Наиме, иако је у основи усвојен пројект српске владе црногорска влада је предложила и неке измјене и допуне у Нацрту споразума. Главне примједбе сажете су у седам тачака. Прво, наглашено је да се спокојство – мир српског народа очува сагласно политичким погледима Русије, затим да се у уговору више истакне улога Русије, као и да се послије ратификације уговора један примјерак достави на увид руском цару. Овим својим ставовима и другим предлозима књаз Никола је желио да и овом приликом покаже да неће бити промјене у црногорској традиционалној политици према Русији, да он остаје и даље њен вјерни и искрени пријатељ, да чвршће обезбиједи своје интересе у реализовању уговора, као и да краљу Петру I и његовој влади веже руке у вођењу самосталних спољнополитичких акција. Усвајањем црногорског предлога, Русија би имала не само увид у ток преговора, него и пуну контролу над споразумом уопште.

Српска влада је 3. јуна одговорила на овај контрапројект црногорске владе. Она није прихватила црногорски предлог да се уго-

вор преда на увид руском цару, као и друге предлоге који су се односили на уговорне одредбе које су се тичале Русије. Предсједник српске владе Никола Пашић дао је о том неслагању шире образложење. Његови аргументи су се сводили на следеће: црногорски предлог нема неког значаја за очување status quo-а на Балкану, њиме се Црна Гора и Србија истичу и обавезују без пристанка и одобрења Русије, као њене савезнице и тиме доводе политику и целокупно држање у зависност од њених погледа. Осим тога, сматрао је Пашић, усвајањем црногорског предлога, на Русију би се непотребно набацила одговорност за све што би учиниле Србија и Црна Гора, а тиме би ослабила и њена снага да обје ове земље заступа пред Европом. Према Пашићевом мишљењу Европи треба доказати да Србија и Црна Гора нијесу склопиле савез са знањем Русије и по њеном наговору, него да су саме оцијениле важност и значај узајамног споразума не само ових братских него и осталих балканских народа под девизом – „Балкан – балканским народима”. Зато је предсједник српске владе поручивао црногорској влади да је доста да у споразум уђе само одредба да су Србија и Црна Гора избрале руског цара за врховног арбитра у евентуалним међусобним споровима.

Књаз Никола је, међутим, и даље остао одлучан у својем ставу да се уговор има саопштити руском цару, па је, под другим условима, одбио да потпише предложени пројект српске владе. Министар спољних послова војвода Г. Вуковић је српској влади дао опширно образложење зашто уговор није могао бити ратификован и зашто црногорски владар инсистира да се он саопшти руском цару. Став и објашњење српске владе за Црну Гору није прихватљиво – каже Вуковић, „јер је интерес обје српске државе да се чврсто ослоне на братску Русију”. Црна Гора сматра, образлагао је Вуковић, да споразум треба у цјелости саопштити руској влади и њеном цару и да он може ступити на снагу тек када се добије њихова пуна сагласност. Дакле, по оцјени званичног Цетиња, спољна политика и Црне Горе и Србије имала би се водити онако, како то према својим интересима буде одређивала руска дипломатија. Полазећи од таквог става, црногорска влада је предложила и нешто другачију формулацију осмог члана предлога српске владе. Према тој формулацији обје државе обавезују се да „безусловно поднесу на коначно рјешење руском цару сва она питања, о којима се не би могле споразумјети”.

Из тих разлога, односно неспоразума око оцјене мјеста и улоге Русије, у јуну 1904. године, преговори о савезу између Црне Горе и Србије су застали, јер су обје владе чврсто остале при својим ставовима, али дефинитивно нијесу прекинути. Са Цетиња је руској влади упућен и један примјерак пројекта уговора.

Разговори о савезу Црне Горе и Србије поново су поведени у јесен 1904. године, када се у Београду на крунисању краља Петра налазила црногорска делегација. Тада је предсједник српске владе Никола Пашић поновио црногорском министру спољних послова војводи Гавру Вуковићу да се из пројекта уговора о савезу јасно види да су обје владе изабрале руског цара за врховног арбитра у евентуалним међусобним споровима. Зато нема потребе да се инсистира на другим детаљима који се тичу Русије. Додао је да има утисак да Црна Гора не смије ништа предузимати без знања и одобрења Русије, па је за то најбоље да се прво Србија споразумије са Русијом о неким питањима вођења балканске политике. На ову примједбу Вуковић је одговорио да је главно да Русија буде главна арбитражна сила у свим питањима у којима се не би сложиле Србије и Црна Гора.

Послије повратка црногорске делегације из Београда на Цетиње, руски посланик на Цетињу Шчеголов затражио је пријем код министра Вуковића, интересујући се о пријему црногорске делегације у Београду и о разговорима које је водила са државницима Србије. У разговору са руским послаником, војвода Вуковић је рекао да је стекао утисак у Београду да скоро неће доћи до склапања савеза између Србије и Црне Горе. Изражавајући такву сумњу, он је навео разлоге у непопустљивост српске владе да се уговор саопшти руском цару и да се он, цар, именује за главног арбитра. Ипак, преговори о савезу Црне Горе и Србије настављени су у првој половини 1905. године. Руски посланик на Цетињу стално се интересовао за ток преговора и извјештавао своју владу о свим појединостима. Почетком марта исте године, руски посланик Шчегалов напустио је Црну Гору, а на његово мјесто руска влада је именовала Петра Максимова. Међутим, нови посланик није одмах дошао на Цетиње, па је дужност отправника послова обављао секретар Соловјев који је такође будно пратио политичке преговоре између Цетиња и Београда.

Преговори о савезу између Црне Горе и Србије су дефинитивно прекинути крајем маја 1905. године, и то, како пише ондашњи црногорски министар спољних послова војвода Гавро Вуковић, на интервенцију Русије. Вуковић пише да је једног дана док се књаз Никола налазио на путу у Њемачкој (допутовао у Берлин 22. маја) код њега у Министарство дошао Соловјев и готово заповједнички му рекао сљедеће: „Ви треба одмах да одустанете од склапања некаквог тајног политичког уговора о савезу са Србијом, јер је за Црну Гору доста што се налази под покровитељством Русије. Стога су за вас други савезници излишни”.

Од тада преко црногорског Министарства спољних послова, петроградска влада више није слала поруке које су се тицале преговора са Србијом. О овом демаршу руског посланика Вуковић је обавијестио књаза Николу када се вратио с пута, али он као да није био тим изненађен – ништа није рекао на то. Пошто не располажемо другим документима, то не можемо ништа више рећи о разлозима којима се руководило руско Министарство спољних послова, када је наложило секретару свог посланства Соловјеву да изврши демарш код војводе Вуковића док се књаз налазио на путу, а зна се да је управо књаз Никола одређивао црногорску спољну политику. Нека објашњења војводе Вуковића за сада су једина свједочанства, али она не могу бити у цјелости прихватљива, јер су прилично једнострана. Наиме, Вуковић један од разлога руске интервенције види у књажевој посјети Њемачкој и њеном цару Виљему II о чему је руска дипломатија била обавијештена пошто је све било спремно за књажев пут, којег је припремила Италија. А Петроград, изгледа, с том посјетом није био задовољан. Руски посланик у Берлину, по налогу свог министра, одмах је посјетио књаза Николу када је стигао тамо и ставио му се на располагање. О њиховим разговорима у Берлину немамо вијести. Исто тако немамо података да ли се руска дипломатија код српске владе интересовала о преговорима. У сваком случају за разјашњење питања: зашто је дошло до нагле одлуке руске дипломатије да црногорском Министарству спољних послова сугерише прекид тајних преговора са Србијом треба истражити дипломатску грађу у Архиву Министарства иностраних дјела Русије.

Руско противљење даљим преговорима на склапању савеза између Црне Горе и Србије и између њих и Бугарске могло је услиједити најмање из три разлога. Прво, Русији није одговарало вође-

ње самосталне дипломатске активности Црне Горе и Србије. Друго, у предлогу црногорске владе о споразуму у априлу 1905. године учињена је једна важна измјена. Наиме, политика уговорних страна није се доводила у зависност само од Русије него и од Аустроугарске. Ова се измјена са црногорске стране објашњавала потребом усклађивања споразума са духом споразума у Мирцштегу. У овој измјени су у Петрограду вјероватно видјели опасност за своју политику на Балкану, јер једна ствар је била ако Русија сама има споразум с Аустроугарском, па онда да (она) врши притисак на Србију и Црну Гору да се придржавају тог споразума, а сасвим друга је ствар ако оне самостално воде политику усаглашавајући је са намјерама Аустроугарске. Треће, ситуација на Балкану била се већ разбистрила и није више био актуелан споразум између Црне Горе и Србије, који је и онако било тешко постићи.

Влада у Београду се, иначе, држала основног курса руске политике на Балкану, али није жељела ни одобравала сувишно мијешање ниједне европске силе, па ни Русије у послове балканских народа. У спољној политици српска влада је после 1903. године водила еластичнији курс с циљем да има простор за политичко маневрисање и за усклађивање спољне политике са приликама и државним интересима Србије.

Црногорски владар и његова влада, да би доказала Русији историјску приврженост и на освитку 20. вијека, када се и у Санк Петербургу сумњало да у Црној Гори јача утицај Италије – сматрали су да се револуције балканских народа не могу завршити без активног учешћа Русије. Црна Гора је два стољећа своју историјску судбину везала за Руско царство (од 1711). Она је била директно зависна и од спољне и унутрашње политике Русије, иако се од краја 19. стољећа књаз Никола тајно постепено приближавао Аустроугарској и Италији. Ипак, склапање политичког савеза са Србијом, црногорски владар је одлучно условљавао сагласношћу руског императора јер би му његово арбитражање гарантовало испуњавање уговорних обавеза из споразума.

IV

Крајем 1905. године, књаз Никола је прогласио Устав Црне Горе. Овај даровани Устав, иако је имао велике демократске недостатке, представљао је крупан догађај у црногорској политичкој истори-

ји. Њиме је отпочео период уставности у Црној Гори. Устав је омогућио учешће сељака у политичком животу Црне Горе, као и црногорске омладине која се школовала на страни, отворио је парламентарне, политичке и уставне борбе, које су у суштини биле и класне борбе и које ће дубоко потресати црногорску државу све до почетка ослободилачких ратова 1912–1918. године.

Навикнут на стари начин владања (током 45 година) књаз Никола убрзо је дошао у сукоб са Народном скупштином која му – како је резонувао – „отима” власт, жестоко се сукобио с новим демократским стремљењима у црногорском друштву. Због књажевих аутократских поступака: распуштања Народне скупштине изабране 1906. године за четворогодишњи мандатни период, забране политичког дјеловања Народне странке – клубаша, забране њеним присталицама да се кандидују на изборима 1907. године, њихових прогона, забране излажења листа „Народна мисао” и рушење његове штампарије у Никшићу, дошло је до врло оштрог реаговања црногорске универзитетске омладине и политичких емиграната у Београду. Неколико студената, у октобру 1907. године, дошла су на идеју да набаве бомбе (њих 16 комада) и упуте их у Црну Гору, без конкретно одређеног циља. Свакако студенти су се носили мишљу и на атентат на књазу Николу. Међутим, бомбе су одмах пале у руке црногорској полицији. Књазу Николи, црногорским владајућим круговима и дворској камарили, тај догађај је дошао као поручен за обрачун са демократским покретом оличеном у Народној странци – клубаша, као и за оптужбу појединих националних, патриотских и политичких организација у Србији, појединих листова, па и званичних кругова Србије за наводно помагање и подстрекавање црногорских студената и емиграната у Београду на радикалну активност против режима у Црној Гори. Јер омогућавање набавки и слања бомби у Црну Гору цетињски званични кругови су доводили у везу и са владом Србије која је тиме наводно припремала уништење црногорског владара и његовог дома. Књаз Никола је, након откривања наводне завјере против његове владарске куће, одмах образовао специјални суд под називом „Суд за суђење анархистичких злочина”, који је ствар узео у своје руке. Суђење, као и читава афера, допринијела је заоштравању политичких односа између Црне Горе и Србије. Може се рећи да су политички односи између владарских домова и једне и друге земље пали на најнижу тачку

од доласка на власт куће Карађорђевића (крајем прољећа 1903. године). Ваља нагласити да је овај сукоб доста неповољно примљен у Петрограду, поготово што је руска влада процјењивала да су у њега умијешани и интригантски прсти владе Аустроугарске која је свим средствима настојала да удаљи Црну Гору од Србије.

Крајем марта 1908. године, књаз Никола је отпутовао у званичну посјету руском двору. У Петрограду, иако је срдачно дочекан, књаз Никола је, међутим, јасно видио да Русија много држи до Србије. Њему је на сваком званичном мјесту у Петрограду стављано до знања колико руски цар лично полаже у искрене, пријатељске и братске односе између Србије и Црне Горе.

Руски посланик на Цетињу Максимов био је у сталном контакту са тамошњим српским послаником Јовановићем и са њиме чинио велике дипломатске напоре да црногорска влада од најављеног процеса одустане, или да му не даје велики политички јавни публицитет, већ да суђење сведе на праву мјеру, да се на суд изведу само они најуже умијешани људи у аферу са бомбама. Али ти напори руског посланика остали су узалудни. Очигледно је било да је на такав одлучан став књаза Николе да процес добије велики публицитет, било потајних савјета из Беча и Рима. Руска дипломатија је то уочавала, па ће то бити још више од утицаја да Србија постане снага на коју ће се Русија највише наслањати у балканској политици, и разрјешавању завршне фазе источног питања.

На Цетињу је, од 25. 5. до 13. 6. 1908. године, пред специјалним судом одржан велики политички процес – звани бомбашка афера. Пошто се увидјело да се на суђењу неће моћи доказати наводи из оптужнице, књаз Никола се прихватио компромитујућег средства – дозволио је да се аустроугарски агент Ђорђе Настић, који се био увукао у националну организацију „Словенски југ”, и у судници пратио суђење, појави у улози крунског свједока. Настић је оптужио српског краља Петра, престолонаследника Ђорђа и организацију „Словенски југ” за слање бомби и као главне подстрекаче црногорских студената и емиграната против књаза Николе и његовог режима владавине.

Свједочење агента Настића изазвало је љутњу српског посланика, па је црногорској влади уложио протест и по одобрењу своје владе отишао на одсуство „на неодређено вријеме”. О тој непријатној ситуацији руски посланик на Цетињу је обавијестио свог надле-

жног министра, па је и руска влада учинила интервенцију код црногорског двора. Министар спољних послова Русије Извољски је већ 13. јуна – истог дана када је завршен процес – упутио телеграм лично књазу Николи. Садржина тог телеграма није нам позната, али за њега знамо јер се на његов садржај позива Штајн, руски отправник послова на Цетињу. У одговору свом министру Штајн је јављао да се књаз Никола нашао погођен због непријатног утиска који је у Петрограду изазвало Настићево свједочење. Књаз је обећао Штајну да у образложењу пресуде неће бити помињано Настићево име, а неће бити поменуто ни Србија, нити ће бити и најмањег циљања на њу, иако је на процесу утврђено да су бомбе набављене у Крагујевцу и да су преко Београда упућене у Црну Гору. У разговору са Штајном, књаз Никола је изразио наду да ће Русија посредовати у успостављању добрих односа између Црне Горе и Србије. Та увјеравања црногорског књаза у Петрограду су примљена са задовољством, па су руски званични кругови били спремни да повјерују у искреност намјера књаза Николе „да без одлагања ступи на пут помирења са Србијом”. Извољски је обавијестио свога посланика у Београду о обећању књаза Николе да приликом изрицања пресуде неће бити „тангирана” Србија, као и о томе да је изразио спремност на помирење са Србијом. Посланик је српској влади саопштио да увјеравање црногорског књаза руска влада оцјењује као искрено, па је очекивао да ће то тако бити оцијењено и у Београду. До изрицања пресуде окривљенима за бомбашку аферу, 17. 6. 1908. године, руски посланик је имао још неколико сусрета и разговора са књазом Николом о помирењу Црне Горе са Србијом. Према извјештајима руског посланика, црногорски владар није крио да је потпуно свјестан неповољног стања у односима између Црне Горе и Србије, па је тражио посредовање Русије у нормализовању црногорско-српских односа. Руска влада се радо одазвала том захтјеву Црне Горе и наставила с политиком посредовања у стварању политике повјерења и пријатељства између ове двије српске државе. Русији је било веома важно да се превазиђу неспоразуми између својих савезница – Црне Горе и Србије.

Влада у Београду је благонаклоно примала руско посредовање и начелно изражавала сагласност о неопходном помирењу с црногорском владом. Али она је, међутим, поставила један услов, који су у Цетињу оцијенили неприхватљивим за црногорску владу,

односно књаза Николу. Наиме, према мишљењу београдске владе, главну препреку помирењу представљао је предсједник црногорске владе др Лазар Томановић, јер је управо он својом дјелатношћу у бомбашкој афери нанио дубоке увреде Србији. Руска влада, међутим, није у потпуности дијелила ово мишљење. Др Томановић, иако је безрезервно био одан своме господару, није својом иницијативом инсценирао бомбашку аферу у оним размјерама како му се у Београду приписивало, него је она била дјело књаза Николе (од 1910. краља) и других утицајних личности из његове околине, па је став српске владе према њему био доста неправедан. Извољски је упозорио српску владу да превише захтијева од црногорске владе и отворено је поручио да у Петрограду не могу а да се не сагласе са мишљењем књаза Николе да поступак и рад београдских званичних кругова може само да отежа помирење. Не тражити оно што је неприхватљиво – савјетовао је Извољски – а поготово када је у питању предсједник црногорске владе Томановић, који се тешко може сматрати одговорним за рад и одлуке суда. Стога је из Петрограда савјетовано да прво треба обуставити нападе београдске штампе на књаза Николу и режим у Црној Гори. Извољски је српској влади скренуо озбиљну пажњу и на погоршање међународне ситуације на Балкану (1908): избијање младотурске револуције и намјере Аустроугарске да изврши анексију Босне и Херцеговине. Зато је препоручио српској влади да буде више прожета дубљим интересима „обје саплеменичке земље” и да брзо пружи руку измирења Црној Гори, предајући све минуло забораву. С друге стране, руски посланик на Цетињу добио је инструкције да стално утиче на књаза Николу да се не предаје емоцијама и да не чини нагле иступе и тако отежава руско посредовање. Књаз Никола је био и сувише огорчен због напада једног дијела српске штампе на њега лично, па је изражавао наду да ће се у Петрограду то имати у виду и да ће се непристрасно односити према Србији, чија влада, по његовом мишљењу, као да намјерно отежава сваку могућност да са Црном Гором среди односе.

Пошто су и на Цетињу и у Београду били веома упорни у својим ставовима, то је и посредовање Русије на измирењу ишло веома тешко. Оптужбу српске владе др Лазара Томановића као злог духа српског јединства, те њен захтјев да он поднесе оставку на положај предсједника црногорске владе, није подржавао ни руски отпра-

ник послова на Цетињу. Будући добро упућен у цио ток бомбашке афере, Штајн је више пута јављао Извољском да је у свему томе Томановић најмање крив. Чинио је то упркос томе што је о Томановићу и сам имао лоше мишљење. Лазар Томановић је био човјек који се трудио да о сваком политичком питању има своје мишљење, има и лични став, и све то је излагао отворено, објашњавао и бранио докле је могао, али будући поданички одан и чиновнички ревностан, без обзира на то како мислио о питању, посљедњу књажевину жељу је у потпуности прихватао и спроводио у дјело као своју – извјештавао је Штајн своје министарство. Штајн је свом министру писао да од Томановића није срео скромније, безбојније, па ако се може рећи и безличније личности.

Српски и црногорски владајући кругови и даље су остајали упорни у својим ставовима, па зато интервенција руске владе није давала жељене резултате, што је током љета 1908. године у Петрограду изазивало разумљиву забринутост. Извољски је био сагласан са погледима краља Петра и његове владе на увредљиви карактер допуштених исказа Настића на цетињском процесу, али, с друге стране, није ни прихватао упоран став српске владе о овом судском случају. Стално је препоручивао и Цетињу и Београду рад у строго помирљивом духу, и да се што прије дође до споразума. Упозоравао је обје земље да је то и жеља Русије, и да је то у интересу њихове балканске политике.

Књаз Никола је сматрао да је довољно што у пресуди окривљенима у бомбашкој афери нијесу помињани српска влада и српски краљ, али је нови предсједник српске владе Милован Миловановић мислио другачије. Наиме, Миловановић је изјавио руском отправнику послова да је Србија спремна да успостави нормалне односе са Црном Гором под условом, ако књаз Никола неким опипљивим фактом (заглади) поправи инцидент којим је у току суђења нанесена увреда краљу Петру I. А непомињање Србије и њеног двора у образложењу пресуде, није се могло сматрати таквим фактом. Толико потребну сарадњу између Србије и Црне Горе, нагласио је Миловановић, није могуће успоставити док се на чело владе налази Лазар Томановић, коме пребацује не само непријатељско држање према Србији него га и неоправдано сумњичи за везе са непријатељима српства (У оно вријеме Србија се налазила у царинском рату са Аустроугарском, а Црна Гора је са својим моћним сусједом

одржавала нормалне политичке, економске и друге односе, а што је у Србији схваћено да је код црногорских владајућих кругова наступило колебање патриотизма и осјећаја за опште интересе). Но, убрзо ће Миловановић показати више разумијевања и еластичности према Црној Гори, што је свакако био резултат посредовања руске дипломатије. Миловановићева влада је напустила захтјев да се смијени Томановић, али је и даље остала при ставу да прави пријатељски односи међу владама двију држава не могу бити успостављени док се на челу црногорске владе налази, он, Лазар Томановић, који уопште нема популарности међу Србима (био је држављанин Аустрије), а у проблематичним је везама и са неким непријатељима српства у Босни и Херцеговини. Ипак, Миловановић је полазио од става да је боље постићи и мали резултат него никакав, па је руском посланику саопштио нови предлог: да књаз Никола изјави неодобравање предсједнику суда у Цетињском процесу што је дозволио Настићу да даје исказе који су проузроковали лоше односе између Србије и Црне Горе. Миловановић је, такође, изјавио руском посланику да је Србија спремна да слиједи савјете Русије и унапријед се саглашава са таквим корацима књаза Николе који ће, по оцјени руске владе, бити довољни за извињење српској краљевској кући и влади за нанијету им увреду. Он је обећао да ће настојати да за овај предлог приволи краља Петра, али је тражио да на „сваки начин” први корак учини књаз Никола.

Извољски је оцијенио овај предлог српске владе умјереним и да не садржи ништа што би повриједило самољубље црногорског књаза. По његовом гледишту Миловановићева влада није могла бити окривљена због напада београдске штампе у вријеме претходне српске владе, у чему је црногорска влада основано гледала непријатељско држање владајућих кругова у Београду према њој и књазу Николи. Извољски је опомињао књаза Николу да политичка ситуација на Балкану не трпи одуговлачење неспоразума, па је изразио увјерење да ће књаз изаћи у сусрет српском предлогу, који је у суштини био формалног карактера, и тако дати задовољење Србији, односно њеној династији. Али и на Цетињу су били незадовољни што у Београду нијесу ништа учинили како би пресјекли револуционарну агитацију црногорских студената и емиграната. Књаз Никола је сматрао да је нужно да српска влада црногорске компромитоване студенте и емигранте уклони из Србије.

Интересантно је указати и на резонување руског отправника послова у Београду, крајем љета 1908. године, о српско-црногорским односима. Историја односа између двије земље, односно између њихових влада, јесте смјењивање свађа и помирења. Свађе, међутим, ниуколико нијесу квариле односе међу становништвом двију држава. Зато је руски отправник послова предложио да би било најкорисније да се не инсистира на измирењу путем посредовања и преговора већ да се ствари оставе току времена, које ће сигурно све довести у ред. По његовом мишљењу, „за сада” се требало ограничити на практичне мјере и пријатељске савјете. Руски дипломата био је, управо, за стрпљење вјерујући да ће развој догађаја и вријеме учинити своје.

Анексија Босне и Херцеговине проглашена манифестом аустроугарског цара, 7. октобра 1908. године, заиста је и довела до измирења владајућих кругова Црне Горе и Србије, посебно њихових династија, завађених бомбашком афером. Српски посланик се, последице дугог одсуства, најзад, вратио у Цетиње, а у Београд је отпутовао црногорски изасланик бригадир (генерал) Јанко Вукотић, гдје му је приређен величанствен дочек. У Београду је 24. 10. 1908. године склопљен и уговор о савезу између Црне Горе и Србије. Несумњиво Уговор о савезу између ове двије наше земље био је резултат и посредовања руске дипломатије. Изгледало је да су уклоњене несугласице између ове двије братске земље, али убрзо се показало да то није било тачно. Дошло је до новог заоштравања односа међу Србијом и Црном Гором, што је резултирало као посљедица Колашинског процеса.

V

Русија, поражена у рату са Јапаном и потресена буржоаском револуцијом у земљи 1905. године, није била у стању да оружјем заштити своје штићенице – Црну Гору и Србију, па им је стално савјетовала обазривост у односима са Аустроугарском. У Петроград је отпутовао 19. 10. 1908. године црногорски изасланик Лазар Мијушковић, а неколико дана касније и изасланик Србије Никола Пашић, с циљем да учине све да руска влада спријечи анексију Босне и Херцеговине а у случају, ако то не буде остварљиво, да Црна Гора и Србија добију територијалне компензације. Међутим, ти црногорско-српски захтјеви неће бити испуњени. Извољски је рекао Мију-

шковићу да ће повољно рјешење за Црну Гору и Србију зависити од њихове мирне и уздржане политике. Из тога разговора Мијушковић је закључио да се Русија неће много ангажовати ни за рјешење захтјева Црне Горе, нити, пак, Србије. У разговору с Пашићем Извољски је јасно ставио на знање да: „Ни једна сила, па ни Русија, не жели да загази у рат због Босне и Херцеговине”. Због снажног отпора Аустроугарске, иза које је чврсто стала Њемачка, Русија је напокон морала коначно попустити и питање анексије је скинуто с дневног реда европске политике. Извољски је 24. марта 1909. године саопштио енглеском и француском амбасадору да се Русија приклонила захтјеву Њемачке. Србија је признала анексију 31. марта, а Црна Гора 5. априла 1909. године. Тако се завршила анексиона криза, прије свега на штету интереса српског народа. Црна Гора и Србија су дошле до увјерења да моћ Русије има границе и да она мора да чини компромисе са све агресивнијим земљама средњоевропског империјализма – Аустроугарском и Њемачком. Исто тако Београду и Цетињу анексиона криза је показала да се аустроугарски империјализам неће зауставити на границама Црне Горе и Србије. Званични кругови како у Цетињу тако и у Београду могли су из анексионе кризе извући закључак да ће бити неминован сукоб Црне Горе и Србије са Аустроугарском и да је на помолу и оружани сукоб између два империјалистичка блока – Централних сила и Антанте.

VI

Политичка атмосфера у Црној Гори иза 1905. године и даље је била још далеко од демократске. Књаз Никола је све чинио да успори парламентаризам у земљи, држећи се при том политике и свог штићеника руског императора Николаја II, који није допуштао да се у Русији широм отворе врата парламентарној демократији. Наиме, руски император, и поред прокламовања демократских реформи (1905), није показао политичку вољу да уставно влада, а то је служило и црногорском владару да поступа тако да се од његовог Устава не очекује више него што он може да допусти. Једноставно речено, то руско демократско застајкивање, након смиривања револуционарне буре 1905. године, имало је индиректног одраза и на политичка збивања у Црној Гори, охрабривало је књаза Николу да настави владање аутократски; услиједили су због тога многи суко-

би са политиком опозиције и Народном скупштином која је покушавала да му „отима власт”.

О недемократској атмосфери у Црној Гори свједоче европске дипломате, акредитовани у Цетињу, специјални изасланици европских земаља и поједини политичари и други странци који су и иза 1905. године боравили у Црној Гори. О томе документовано свједочи у својим дневничким биљешкама руски војни аташе генерал Потапов (дванаест година, од 1903. до 1915). И универзитетски професор (историчар) Павел Миљуков, идеолог либерализма у Русији, приликом посјете Цетињу 1908. године, запазио је да се у црногорској пријестоници и на улицама шапуће – нико не „говори гласно”. Записао је: „Овдје не само зидови, него и сам ваздух имају уши и слушају. Овдје се чак и међу четири зида говори шапатом и конспирира”. Миљуков је тачно уочио и стекао увјерење да је црногорски књаз био принуђен да прогласи устав у земљи због све снажнијег таласа демократских снага које су тражиле да се мијења аутократски начин владања. И то је било зависно од догађаја који су се збивали у Србији (послије 1903) и у Русији (1905).

Константно настојање Русије да Црна Гора и Србија остану у чврстом савезу, пореметио је велики тајни политички процес одржан пред војним судом у Колашину, у јесен 1909. године. Колашински процес је, међутим, био усмјерен на то да се докаже да су иза афере у Васојевићима (колашински округ) – завјере једног броја људи против црногорског двора – стајали извјесни кругови у Србији, па и званични. Због пресуде у Колашину и стријељања пет осуђених људи, у Београду, гдје се налазио велики број црногорске омладине на школовању, дошло је до бурних протеста, у којима је активно учествовала београдска омладина, особито универзитетска, али није изостала ни активност грађанских партија и политичких група ван редова омладине. У организовању демонстрација и протеста најактивније је судјеловала Српска социјалдемократска странка.

Све је то учинило да се поново заоштре односи између владајућих кругова Црне Горе и Србије, што је условило и поновно посредовање Русије да се прекину свађе и очува савез. Бучне демонстрације у Београду и оштро реаговање српске и југословенске штампе на пресуду у Колашину извршили су снажан утицај на промјену држања књаза Николе. Њега је снажно реаговање не само у Србији него и изван ње, изненадило, било је неочекивано. Једног да-

на књаз Никола је позвао руског посланика и предао му телеграм за министра иностраних послова, па је у љутини рекао: „Ето вам савез са Србијом”. Он је молио посланика да обавијести Министарство спољних послова да због демонстрација у Београду против њега и његове владе није могуће постићи сагласност са Србијом, мада је његова искрена жеља била да се добри односи одрже. Књаз је вјеровало да су под утицајем демонстрација у Београду организоване (против њега) и демонстрације у Загребу, Сарајеву, Дубровнику и Котору. Књаз је чак тражио да се из Србије удаље сви црногорски студенти и емигранти, па пошто то није било могуће остварити, црногорска влада је доставила списак оних које је требало обавезно удаљити. Са црногорске стране изражавана је жеља за посредовањем Русије ради рјешавања питања емиграната, као и обустава кампање у штампи против књаз Николе. Руски посланик на Цетињу, коме се придружио и француски, осуђивао је безобзирне нападе „Цетињског вјесника” на српску владу. Све то указује да су руски и француски дипломати акредитовани на Цетињу били увјерени да знатан дио одговорности за новонасталу кризу у црногорско-србијанским односима сноси књаз Никола и његова влада. И то је књаз Никола примио са изненађењем.

О питању црногорских емиграната српски посланик у Петровграду је водио разговоре са руским дипломатима (13. и 31. 1. 19010. године) и изнио им историјат српско-црногорског спора. Шеф руске дипломатије Извољски обећао је да ће Русија и убудуће савјетовати званичне цетињске кругове да учине све са своје стране да се побољшају односи са Србијом, а истовремено је скренуо пажњу и на осјетљивост књаз Николе према нападима на његову личност који долазе из Србије, нагласивши да се он стално жали на активност извјесних црногорских емиграната у Београду против Црне Горе. Сматрао је за сходно да упозори да српске власти треба да престану да помажу црногорске емигранте који тако жестоко нападају црногорског владара.

Руски посланик на Цетињу стално је био у контакту са књазом Николом и црногорском владом у вези са насталом кризом у односима са Србијом. Њему се чинило да се књаз Никола много не обазире на савјете из Русије. По инструкцијама из Петровграда, посланик је књазу Николи пренио жељу руске владе, да је потребно да Црна Гора са Србијом одржава пријатељске односе и да се пита-

ње емиграната расправи између влада без икаквих срџби и напада преко штампе. Руска влада је нарочито скретала пажњу књазу на све компликованију политичку ситуацију на Балкану, која захтијева да се између Србије и Црне Горе успостави братство и пријатељство. Књазу је стављено до знања да руска влада очекује да ће он водити рачуна о њеним пријатељским савјетима ради општих српских и југословенских интереса.

Напокон питање црногорских емиграната у Београду скинуто је с дневног реда. У интересу побољшања односа са Црном Гором, а по савјету Русије и Француске, српска влада је ријешила да позове најистакнутије црногорске емигранте и да им наложи да у најкраћем року напусте Србију. Посљедњих дана фебруара 1910. године, емигранти су, са пасошима које им је издало руско посланство у Београду, напустили Србију и пошли у Америку, Русију, Швајцарску а неки и у Солун. Тако је, захваљујући руској дипломатији и њеном утицају, уклоњен још један камен спотицања у политичким односима између Црне Горе и Србије.

VII

У децембру 1910. године, Црна Гора је с Русијом склопила војни уговор – конвенцију. То је за њу био веома важан међународни уговор, јер је склопљен с циљем да се спрема и опрема црногорске војске подигне на савремену висину. Уговором се црногорска влада обавезала да неће предузимати никакве војне акције без претходне сагласности императорске владе, као и да неће закључивати војне уговоре ни са којом другом државом без знања и одобрења руског цара. Овај уговор је још чвршће везао Црну Гору за Русију.

Русија је посредовала и у уклањању неспоразума између Црне Горе и Србије око избора, на турској територији, рашко-призренског митрополита 1911. године. Руска влада и њена дипломатија је још од краја XIX вијека радила, споразумно са Србијом и Црном Гором, да на митрополитске столице у Скопју и Призрену дођу умјесто Грка (фанариота) владике српског етничког поријекла. Захваљујући тој руској подршци на Порти, најприје је Србин дошао на чело Рашко-призренске митрополије, а затим и на чело Скопске епархије. Када је упражњено мјесто на митрополитској столици у Призрену (1911), Црна Гора је кандидовала свога грађанина младог архимандрита Гаврила Дожиха, будућег патријарха Српске право-

славне цркве, који се налазио на служби пароха у српском посланству у Цариграду. Србија је, међутим, имала свог кандидата, али је Дожић имао много више препорука за ово високо мјесто у црквеној хијерархији: завршио је теолошки факултет у Атини, гдје је 1910. године промовисан за доктора теолошких наука, а и десет година био је стипендиста српске владе. Кандидат Србије је био цивил који је на брзину замонашен. Између двије владе настао је спор око тога коме дати првенство у избору рашко-призренског митрополита, јер је овај избор преваходно имао политички, а не црквени карактер. Наиме, радило се о томе која ће од ових двију држава обезбиједити већи утицај међу српским становништвом у Старој Србији. И Црна Гора и Србија су сматрале да су Рашка област (Санџак), Косово и Метохија од виталне националне важности за њих. Зато је било од великог значаја чији ће кандидат стати за митрополитску катедру у Призрену.

Избор новог митрополита извршен је 14. 12. 1911. Наиме, Синод Васиљенске патријаршије у Цариграду, која је била надлежна за православну цркву у Турској, за митрополита је изабрао Гаврила Дожића (од 12 чланова Синода, за Дожића је гласало 9, а за епископа Варнову 2, а један је гласачки листић био неважећи). Кандидат српске владе Раденковић није добио ниједан глас. Хиротонисање новог митрополита обављено је 17. децембра исте године. Избором Дожића, међутим, ово питање још није скинуто с дневног реда, јер његов избор за митрополита требало је да потврди турски султан издавањем посебног берата. Али због противљења српске владе и велике кампање у српској штампи, као и отпора који се јавио у српском народу у Старој Србији противу Дожића, султан је одуговлачио издавање берата. То је била прилика да руска влада поново ступи на политичку сцену, да посредује, како на Порти и код султана Турске тако и у разрјешењу спора између Црне Горе и Србије.

И српска влада и краљ Никола се у овом питању обраћају Русији ради подршке. Српска влада тражи интервенцију руске дипломатије код Васиљенске патријаршије да се поништи избор Дожића, а краљ Никола да Русија интервенише код султана да му се изда берат о избору за митрополита. Руска влада излази у сусрет захтјевима српске владе. Њен посланик у Цариграду улаже протест код Васиљенског патријарха због избора Дожића за митрополита. Руски министар спољних послова Сазонов, упутио је руском посланику

на Цетињу сљедећу инструкцију: „Располажући неповољним подацима о личности Дожића, ми смо наредили Чарикову да се успротиви потврђивању избора Дожића, чему се противи Турска”. Из познатих докумената, руски посланик у Београду, као и онај на Цетињу, били су одлучно против избора Дожића, они су у својим извјештајима стално о њему износили неповољне судове. Због таквог става руске дипломатије питање потврде избора митрополита Дожића је одлагано све до прољећа 1912. године.

У априлу 1912. године Васељенска патријаршија поново износи питање Дожића пред свој новоизабрани Синод. Али и нови Синод је изабрао Дожића за рашко-призренског митрополита. Међутим, тиме ствар није била ријешена. Кампања против Дожића је настављена. Српска влада уз подршку Русије упорно се залагала код Патријаршије у Цариграду да поништи избор Дожића, а код Порте је радила да му се не изда берат. Тако Дожић, иако је био на канонски начин изабран, није могао доћи на мјесто рашко-призренског митрополита све до Балканског рата 1912. године. Тек послје успешно завршеног Балканског рата и разграничења Црне Горе и Србије у ослобођеним крајевима, када је Метохија са градовима Пећ, Ђаковица и Исток припадала Црној Гори, Дожић је 19. 12. 1913. устоличен у Пећи за митрополита. Зашто је ово питање тако дуго одлагано одговор треба тражити у ставу Русије која је у овој ствари више држала страну Србије и залагала се за њене интересе.

VIII

Црна Гора и Србија, међутим, нијесу у потпуности слиједиле руску политику на Балкану, о чему свједоче неке чињенице: мијешање Црне Горе у устанке сусједних Малисора (арнаутског живља скадарске Малесије), затим склапање балканског савеза и објављивање рата Турској 1912. године. Због тог разилажења са руском политиком у овим питањима балканске политике настали су спорови између Петровграда, с једне, и Београда и Цетиња, с друге стране. Но, ови неспоразуми нијесу остављали неког дубљег трага на односе Русије, Црне Горе и Србије.

Осим раније поменутих више није било неспоразума између Црне Горе и Србије који су избијали у јавности, па зато није било ни потребе за посредовањем Русије у њиховим односима. Ме-

ђутим, Русија је са пуном пажњом пратила међусобне односе Црне Горе и Србије све до Октобарске револуције 1917. године.

У Балканском рату црногорска војска није могла да заузме Скадар, који је био главни циљ њених операција, јер га је бранио јак турски гарнизон. Утврђени град је црногорска војска држала под опсадом која је трајала шест мјесеци. То је омогућило Аустроугарској да иступи са енергичним захтјевима да Скадар има да припадне новооснованој држави Албанији, као и да Србија повуче војску са територије Албаније, чије су јединице избиле на Јадранско море код Љеша, што је она и учинила. Због упорности Црне Горе да задржи Скадар настала је Скадарска криза. Аустроугарска је пријетила да ће употребити војну силу против Црне Горе, ако не попусти у питању Скадра. Велике силе због Скадра нијесу жељеле компликације, па су вршиле притисак и на црногорску и србијанску владу да не компликују скадарску кризу. Руски министар спољних послова Сазонов је 2. марта 1913. године упутио црногорској и српској влади идентичне поруке, саопштавајући им да је руска влада у размјени мишљења са осталим европским владама, дошла до увјерења да нема могућности да Црна Гора задржи Скадар за себе. Руски министар је Цетињу и Београду јасно скренуо пажњу на потпуну бесциљност даље опсаде Скадра и јавно им ставио до знања да не могу рачунати на руску оружану помоћ. Жеља краља Николе да заузме Скадар безразложна је и задаће његовој династији непоправљиви удар, поручивао је Сазонов. Под притиском великих сила српска влада је 10. априла донијела одлуку о повлачењу свог корпуса, који је послала у помоћ Црној Гори ради заузимања Скадра.

Међутим, Скадарска криза је достигла врхунац када је у њега ушла црногорска војска (24. априла 1913). Аустроугарска се на вијест о предаји Скадра Црној Гори спремала на предузимање одлучних корака уколико црногорска војска не напусти Скадар. Краљу Николи и црногорској влади је из Петровграда стално указивано на тешке посљедице по Црну Гору „ако се не покори великим силама”. У страху од војне интервенције Аустроугарске, којој су велесиле дале одријешене руке, на енергично инсистирање Русије и Србије, краљ Никола и црногорска влада морали су се повинovati одлуци великих сила.

На сједници Крунског савјета, 4. маја 1913. године, ријешено је да се напусти Скадар. Све говори да је Русија била веома огорчена

на црногорске владајуће кругове због њихове упорности у скадарском питању, као и због извјесних политичких потеза краља Николе у току Балканског рата и одмах последице њега. Због те самосталне политике краља Николе и његове владе, руска влада је, чак, привремено обуставила и субвенцију Црној Гори. Наиме, влада у Петровграду озбиљно покреће питање: У којој се мјери и под којим условима може сматрати цјелисходном руска војна помоћ Црној Гори? Отуда је питање руске војне помоћи остало отворено све до избијања Првог свјетског рата.

Из извјештаја руских посланика на Цетињу и у Београду види се да су они били у току тајних преговора који су вођени између влада Црне Горе и Србије, у мају 1913. године, о реалној унији. Руски посланик на Цетињу је јављао да су створени услови да се обезбиједи мирна еволуција уједињења Црне Горе и Србије. То се, по његовом мишљењу, најлакше могло постићи упућивањем руских војних инструктора у Црну Гору, који би спроводили рад у црногорској војсци према програму српске војске, али без присуства српских војних инструктора јер би они неизбежно водили „унитаристичку пропаганду”, а то би могло изазвати непожељне компликације „у виду заузећа Санџака од стране Аустрије и сукоба са Србијом”.

*

Према процјени руске владе, стварањем заједничке границе између Црне Горе и Србије, након слома балканске Турске 1912. године, створене су биле реалне претпоставке за њихово уједињење. Само руска дипломатија је била врло опрезна у погледу избора метода да се то уједињење оствари. Прва фаза тог уједињења сводила се на стварање реалне уније, што је одговарало руској концепцији мирне еволуције коначног рјешења уједињења ове двије српске државе. Русија је била за то да се створи једна снажна српска држава од Саве и Дунава до Јадранског мора и Ђевђелије у којој би углавном живјели Срби, упозоравајући српску владу на то какве све тешкоће проистичу од државне заједнице у којој живе различите националности. Међутим, са избијањем Првог свјетског рата, прекинути су тајни преговори између влада Црне Горе и Србије о стварању реалне уније, и наравно, руско посредовање у том питању.

ЛИТЕРАТУРА

Андрија Лубурић, *Капитулација Црне Горе*, Документи II, Београд 1940; Бранко Павићевић, *Русија и анексиона криза* – Документа, Титоград 1984; Др Лука Вукчевић, *Црна Гора у босанско-херцеговачкој кризи 1908–1909*. Титоград 1985; Никола Шкерковић, *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд 1964; Исти, *Из односа Црне Горе и Русије* – Војна конвенција из 1910. године, Историјски записи, 3–4, 1959; Новак Ражнатовић, *Руско посредовање у црногорско-српским односима од бомбашког процеса до анексионе кризе*, Историјски записи, 3–4, 1962; др Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Цетиње 1981; *Црна Гора – лична власт књаза и уставне борбе*, Историја српског народа, књига VI, том I; др Радоман Јовановић, *Црногорско-руски политички односи 1711–1917*, „Црна Гора у међународним односима”, Титоград 1984; Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711–1918*, Подгорица-Београд, 1996; Војводић др Михаило, *Скадарска криза 1913. године*, Београд, 1970; *Политика Србије према Црној Гори 1878–1903*, Краљ Никола – личност, дјело и вријеме I, Подгорица, 1998, 65–79; Драгољуб Живојиновић, *Краљ Никола и територијално ширење Црне Горе 1914–1920*, Историјски записи, година LXI, 3–4, Титоград, 1988; Исти *Краљ Петар I Карађорђевић, живот и дјело у отаџбини 1903–1914*, Београд, 1990; *Педесет година на простору Црне Горе 1860–1919*, Цетиње, 1910; Писарев Ю. А., *Великије државы и Балкани на кануне первой мировой войны*, Москва, 1959; Димитрије Поповић, *Борба за народно уједињење 1908–1914*, Београд, 1936; Борислав Ратковић, *Први балкански рат 1912–1913*, Београд, 1975; Хитрова Н. И., *Россия и Черногория, в 1878–1908 годах*, Москва, 1993; Миомир Дашић, *Неки преломни догађаји у јужнословенским земљама на почетку 20. стољећа и њихово рефлектовање на доношење Устава за књажевину Црну Гору 1905. године* (Зборник радова са Научног скупа *Устав за Књажевину Црну Гору 1905. године у свом времену*, бр. 78, ОДН књ. 30), Подгорица, 2006; *О неким општим погледима на Црну Гору епохе краља Николе (1860–1918)*, Краљ Никола – личност, дјело и вријеме I, Подгорица, 1998, 27–63; Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд, 1973; *Стварање Југославије 1790–1918*, I, II, Београд, 1989; *Србија између Средње Европе и Европе*, Београд, 1992; *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку 1492–1992*, Београд, 2007; Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград, 1962; *Црна Гора и Француска 1860–1914*, Цетиње, 1971; Љубодраг Димић, *Историја српске државности. Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001; Димитрије Ђорђевић, *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804–1914*, Београд, 1965; Владимир Јовићевић, *Токови црногорске државности*, Цетиње, 2002; Радош Љушић, *Историја српске државности. Србија и Црна Гора*, Нови Сад, 2001; Андреј Митровић, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустроугарске и Њемачке 1908–1918*, Београд, 1981; Васиљ Поповић, *Источно питање Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске владавине на Леванту и на Балкану*, Београд, 1928; Никола Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, Београд, 1977; Сима Ђирковић, *Срби међу европским народима*, Београд, 2001; Владимир Ђоровић, *Борба за независност Балкана*, Београд, 1937; Исто-

рија Југославије, Београд, 1938; Јован Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем*, Београд, 1989; Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, 1958; Потапов, Николај Михайлович: *Руски војни агент у Црној Гори, Дневник: 1906–1907, 1912, 1914–1915*, Београд, 2003.

Миомир ДАШИЧ

ПОСРЕДНИЧЕСТВО РУССКОЙ ДИПЛОМАТИИ В ПОЛИТИЧЕСКИХ
НЕДОРАЗУМЕНИЯХ ЧЕРНОГОРИИ И СЕРБИИ 1903–1914.*

Резюме

В настоящей работе, охватывающей посредничество русской дипломатии в урегулированию политических недоразумений между Черногорией и Сербией с 1903 по 1914 гг., Черногория и Сербия на Берлинском конгрессе (1878 г.) получили статус международно признанных государств, но их территориальная экспансия на сербские этнические территории была оспорена. Черногория, хотя и увеличилась в два раза, не успела выполнить свои военные и национальные интересы. Подобное произошло и с Сербией. Балканский полуостров в 20-м веке вошёл с геополитической картой, спроектированной на Берлинском конгрессе, что соответствовало крупным европейским державам, кроме России. Балканские народы, или отдельные их части, и далее остались терпеть трудное положение в границах турецкой империи. Трудное положение сербского народа в Старой Сербии и других областях под турецкой властью, в периоде с 1903 по Балканской войны 1912 года, было обусловлено поднятием мятежей и восстаний. Бунты следили жизнь и остальных балканских народов. Это время представляет тот завершающий этап формирования Черногории и Сербии как национальных государств. Россия продолжила свое увлечение в решении политических вопросов на Балканах. Она помогала Черногорию и Сербии, чтобы освободить своих соотечественников от многовекового турецкого рабства.

Россия благоприятствовала чтобы Черногорию и до Берлинского конгресса, оказывала ей политическую и всякую поддержку и после того международного собрания. Она была заинтересована что Черногория и Сербия после законченных династических перемен, совершенных в Сербии 1903 года, за-

---

* Настоящей статьей Вестник ОДН Черногорской академии наук и искусства славит юбилей – Триста лет политических, культурных и религиозных связей и отношений Черногории и России. Отношения Русской империи и маленькой Черногории с 1711 года развивались с возрастающей линией совместной дружбы. Черногорское государство и во время о котором идёт речь в настоящей статье пользовалось полной поддержке Русской империи.

ключат союз о братском ведени националној политици и совместном дејствију за ослобођење још неослобођених територија под владашћом турске империје. Руској влади идеја о потреби закључења саглашења између двају српским државама, коју представљао црногорски министар иностраних дела војвода Гавро Вуковић, представљао српском депутату у Константинопољу, генералу Савви Груичу, у септембру 1903. године. У време свог официјалног визита у Турску. У одговор српској влади дуго чекали, и кнез Николај у писму краљу Петру Карађорђевићу изразио жељу, да односи између Црногорске и Србије у будућности буду ићи „једним политичким руслом“, тражио закључење политичког савеза између две државе. Краљ Петар прихватио предлог кнеза Николе, уследио размена договорених пројеката и контрапројеката, али саглашења о савезу не било. Једном од разлога било и односи Србије према Русији и њене позиције у току преговора. Ситуација у Цетинском двору била да договор о савезу између две државе мора бити потписан од руског цара, док српска влада не била за такву везу. Ово довело до застоја у преговорима до јесен 1904. године, када поново наставили преговори о закључењу саглашења. Услови политичких односа између Београда и Цетинја условили поновно прекидање преговора у мају 1905. године, по предлогу руске дипломатије, јер Русији не одговарало самостално водити спољну политику Црногорске и Србије за решавање балканских питања. Српска влада у Београду држала се основног курса руске политике на Балкану, али не желела, ни дозвољавала да свака иностранна држава, као и Русија, имају одлучујуће утицаје на водити њене спољне политике у балканским политичким питањима.

У одлагању преговора о закључењу саглашења између Црногорске и Србије утицали и догађаји у Црногорији, усвајање Конституције за кнежевину Црногорију 1905. године и увођење у политички живот Народне скупштине, што довело до динамичкијих догађаја на политичкој сцени Црногорске. Привикши до самодержавног начина владања, кнез Николај ушао у сукоб са Народном скупштином, сударио се са новим демократским тежњама у црногорском друштву. Стога он распустио Народну скупштину, изабрану 1906. године и забранио политичку дејствителност Народне партије, – клубаша и њене подршкеника представљао политичким прогонама. Уследила јако резка реакција црногорске младежи универзитетске, средњих школа и политичких емиграната у Београду. Црногорски двор за то оптужио српску владу. Односи између Београда и Цетинја падали на ниском нивоу, посебно, када откривене бомбе, купљене у Србији, са којима се чинило покушаје за убиство црногорског војводе. Кнез Николај створио специјални суд за суђење анархистичких елемената. Бомбашка афера судској расправи оштрила односи између две државе. Сукоб довољно непријатно доживели у Санкт-Петербургу, руској влади оценила, да у њему мешали прсти државне

Австро-Венгрии, которая со своей интригической политикой настаивала удалить Черногорию от Сербии. Чтобы несколько исправить неблагоприятное политическое положение князь Николай в марте 1908 года был в официальном визите в России, где его встретили сердечно, однако, убедился, что русский император лично много держит до Сербии, и что ему хочется восстановить прочных дружественных отношений между Черногорией и Сербией. Черногорский правитель русскому императору обещал, что он без” откладывания вступить на путь примирения с Сербией”. Правительство в Белграде получило русское посредничество, но дальнейшие дружеские отношения обусловило чтобы князь уволить премьер-министра правительства др Лазара Томановича, которого считало ответственным за оскорбления, нанесенных Сербии в бомбёжеской афере. Князь Николай не мог легко отказаться от премьер-министра правительства Томановича, поскольку что и дальше был отрицательным к прессе в Сербии. С примирением между Цетиньем и Белградом, вопреки посредничеству России, протекало медленно, сербское и черногорское правительства и дальше оставались стойкими в своих положениях. Отношения между двумя государствами улучшились только после прибытия во главе белградского правительства Милована Миловановича, который последовательно следовал советы русского правительства и выражал готовность принять конструктивные положения князя Николая. На измирение Черногории и Сербии, особенно ее правящих кругах, существенно влияло провозглашение аннексии Боснии и Герцеговины (7 октября 1908 г.). Сербский депутат вернулся в Цетинье, а в Белград сердечно был приветствован делегат черногорский бригадир (генерал) Янко Вукотич. В Белграде 24 октября 1908 года заключён договор о союзе между Черногорией и Сербией. Договор о союзе был результатом посредничества русской дипломатии. Но усилия России что Черногория и Сербия останут прочно в этом союзе нарушил большой тайный политический процесс, состоявшийся перед военным судом в Колашине (Колашинский процесс 1909), из-за аферы в Васоевичах. Снова обвинили Сербию в создании заговора против черногорского двора, отношения между двумя странами стали очень напряженными, русская дипломатия снова посредствовала, чтобы прекратить ссоры и сохранить союз. Из условий Черногория потребовала, чтобы сербское правительство удалило из Сербии самых выдающихся черногорских эмигрантов, которые она по совету России и Франции приняла. Черногорские эмигранты в конце февраля 1910 года с русскими паспортами, изданными в русском посольстве в Белграде, покинули Сербию и отправились в Америку, Россию, Швейцарию, а некоторые и в Турцию (в Салониках). Таким образом, при ангажированию русской дипломатии удалено ещё одно большое препятствие в политических отношениях между Черногорией и Сербией.

В декабре 1910 года между Черногорией и Россией подписано военное соглашение – конвенция. Этим договором Черногория ещё прочнее привязана к России. Российская дипломатия посредничала в устранении недоразумений между Черногорией и Сербией и в выборах на турецкой территории, рашко-призренского митрополита др Гаврило Дожича, 14 декабря 1911 года. Позже не было необходимости в российском посредничестве в политических отно-

шениях между Черногорией и Сербией, потому что между ними не было недоразумений. Но, Россия с полным вниманием следила за взаимоотношениями между Черногорией и Сербией всё до Октябрьской революции 1917 года.

Россия посредствовала чтобы Черногория, хотя и неохотно, покинуть захваченный Скутари, 1913. года, и чтобы избежать военную завязку с Австро-Венгрией.

После краха турецкой империи 1912 года и восстановления общей границы между Черногорией и Сербией, созданы реальные предпосылки для их объединения. Но русская дипломатия была очень осторожной в выборе способов как это объединение осуществить. Она была для того, чтобы в первом создать реальный союз, как первый этап того объединения, а затем мирной эволюцией создать сильное сербское государство от Дуная и Савы до Адриатического моря и Гевгелии. Она предупреждала сербское правительство о трудностях состояния государства в котором живут разные нации, национальные меньшинства и религиозные общины. С появлением Первой мировой войны прерваны тайные переговоры между правительствами Черногории и Сербии о формировании реального союза и, конечно, российское посредничество по объединению.